

VLADIMIR IVIR, FILOZOFSKI FAKULTET, ZAGREB

DODIRI JEZIKA U TEORIJI I PRIMJENI

Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti & Školska knjiga, Zagreb, 1986, 322 str.

Rudolf Filipović, *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo — razvoj — značenje*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti & Školska knjiga, Zagreb, 1990, 335 str.

Premda objavljene u razmaku od četiri godine, ove se dvije knjige moraju promatrati kao cjelina. Njihov autor, akademik Rudolf Filipović, međunarodno je priznati autoritet u proučavanju jezika u kontaktu, čovjek koji je preko tri-deset godina svoga života posvetio praćenju sudbine riječi prilikom posuđivanja iz jednoga jezika u drugi ili u više jezika. U tome svojem nastojanju, on je s jednakim zanimanjem obrađivao opće teoretske probleme što ih postavlja fenomen jezika u kontaktu i probleme više praktične naravi koji se javljaju u pažljivom bilježenju, praćenju i iscrpnoj analizi posuđenih leksičkih jedinica. Njegov ambiciozno zamišljen i sustavno proveden projekt analize engleskog elementa u različitim evropskim jezicima trebao bi rezultirati etimološkim rječnikom anglicizama u dvadesetak evropskih jezika.

Prva od dviju ovdje prikazivanih knjiga teoretska je rasprava o jezicima u kontaktu, i zamišljena je — kako stoji u podnaslovu — kao »uvod u lingvistiku jezičnih dodira«. *Teorija jezika u kontaktu* obrađuje široki raspon tema — od povijesnih korijena lingvistike jezičnih dodira (ili kontaktne lingvistike) i njenih začetnika i prvih teoretičara, preko rasprave o dvojezičnosti (bilingvizmu), jezičnom posuđivanju (neposrednom i posrednom) i adaptaciji (primarnoj i sekundarnoj), do analize procesa jezičnog posuđivanja (na fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj razini).

Povijesni pregled prati nastanak te discipline u devetnaestom stoljeću i daje sažete formulacije pogleda lingvista kao što su Schleicher, Whitney, Schuchardt, Windisch, i Paul; autor zatim prelazi na dvadeseto stoljeće i na poglede Meilleta, Bloomfielda, Martineta i Havráneka, da bi posebno težište stavio na — kako ih Filipović zove — »začetnike teorije jezika u kontaktu«: Leopolda, Haugena i Weinreicha. Tri prepoznatljiva razdoblja u razvoju ove discipline obilježena su trima nazivima: miješanje jezika /miješani jezici; jezično posuđivanje; jezici u dodiru/ jezični kontakt.

Promjena nazivlja odražava promjenu perspektive u proučavanju, a ta promjena pak pretpostavlja promjenu metodološkog pristupa od jednoga razdoblja do drugoga. Filipovićev je interes upravo najviše usmjeren na metodološku razradu, budući da ona može dovesti do potpunijeg razumijevanja načela koja određuju ponašanje posuđenih riječi u jeziku primaocu, a time i do bolje i sveobuhvatnije teorije jezika u kontaktu. Njegovo je polazište Haugen-Weinreichova teorija, izvedena iz knjiga *The Norwegian Language in America*: A

Study in Bilingual Behavior (University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1953) Einara Haugena i *Languages in Contact: Findings and Problems* (Linguistic Circle of New York, N. Y., 1953) Uriela Weinreicha. Premda se teoretski stavovi te dvojice autora uvijek ne slažu, a i njihove su terminologije prilično različite, oni imaju dovoljno zajedničkoga, tako da njihova gledanja mogu poslužiti kao osnovica za jednu koherentnu teoriju. Oslanjajući se na svoj bogati korpus, Filipović daje vlastite razrade, modifikacije i inovacije, koje upotpunjuju i obogaćuju Haugen-Weinreichovu teoriju i daju joj veću objasnidbenu moć.

Filipovićeva istraživanja dodira između engleskog i pojedinih evropskih jezika u Evropi i među useljenicima u Sjedinjenim Američkim Državama ukazala su na važnu razliku između te dvije kontaktne situacije: u Evropi, engleski stupa u dodir s drugim jezicima na posredan način — posredstvom jezika posrednika ili komunikacijskoga sredstva (tiska, radija, televizije, gramofonske ploče itd.), a ne neposrednim dodirnom govornika engleskoga jezika s govornicima drugih jezika; s druge strane, useljenici i useljeničke zajednice u Sjedinjenim Američkim Državama imaju neposredni dodir s engleskim jezikom, budući da su prisiljeni da direktno komuniciraju s govornicima engleskoga jezika. Te dvije različite vrste dodira proizvode različite vrste interferencije. Posredno posuđivanje pretežno se ograničava na posuđivanje leksičkih jedinica (preuzimanje njihova fonološkog i morfološkog sastava i značenja), dok je neposredno posuđivanje sveobuhvatnije, s izrazitijim posljedicama za cjelokupni sustav jezika primaoca (ne samo pojedine riječi, nego i fraze, rečenice, pa i organizaciju diskursa). Ovo razlikovanje daje kontaktnoj lingvistici jednu novu dimenziju, veću širinu i novu kvalitetu.

Druga važna inovacija koju uvodi Filipović odnosi se na proces zamjenjivanja ili supstitucije — na uvjete koji ga određuju i na rezultate koje on proizvodi — i to na tri razine: fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj. Inovativnost autorove analize ogleda se i u novoj terminologiji. Tako se, na primjer, adaptacija na fonološkoj razini naziva transfonemizacijom (supstitucijom fonema), koja pak može biti potpuna, djelomična ili slobodna. Adaptacija na morfološkoj razini ili transmorfemizacija (supstitucija morfema) može biti nulta, djelomična ili potpuna. Adaptacija na semantičkoj razini može se iskazati kao nulta semantička promjena, kao proširenje značenja (semantička ekstenzija) i kao suženje značenja (semantička restrikcija). Ove zadnje dvije pojave — a to je još jedna teoretska inovacija — dalje se raščlanjuju na proširenje i suženje s obzirom na broj značenja i na broj semantičkih polja.

Još jedan važan pojmovni i metodološki doprinos tiče se faza adaptacije posuđenih leksičkih jedinica: Filipović pokazuje da analizu adaptacije s obzirom na model, kompromisnu repliku i repliku treba dopuniti uvođenjem distinkcije između primarnih i sekundarnih promjena posuđenica, odnosno primarne i sekundarne adaptacije. Ta je distinkcija kronološka, ali — što je još važnije — i kvalitativna, čime se analitičaru omogućuje da obuhvati i neke promjene koje su u ranijim teoretskim i metodološkim pristupima ostajale nezapažene.

Primarna adaptacija događa se u situaciji dvojezičnosti i rezultira kompromisnom replikom posuđenice. U tom primarnom razdoblju utjecaji jezika

davaoca i jezika primaoca djeluju simultano i dovode do nastanka višestrukih i nestabilnih varijanti kompromisne replike. Sekundarna adaptacija, s druge strane, događa se u situaciji jednojezičnosti, nakon što je posuđenica već prihvaćena i integrirana u jezik primalac i nakon što je ušla u interakcijske odnose sa sustavom toga jezika. Jezik davalac više ne utječe na sekundarnu adaptaciju: posuđenica živi vlastitim životom u jeziku primaocu, kao riječ toga jezika, i mijenja se (ili ne mijenja) kao i bilo koja druga riječ koja pripada tome jeziku. I primarna i sekundarna adaptacija javlja se na svim razinama analize — fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj. Tako se na primjer sekundarna adaptacija na semantičkoj razini može ilustrirati engleskom riječi *corner*, što je u obliku *korner* preuzeta u hrvatski jezik: nakon primarne semantičke adaptacije engleske riječi u procesu posuđivanja (kad je preuzeto samo njeno tehničko sportsko značenje, to jest, 'udarac iz ugla', a sva ostala značenja su zanemarena), posuđenica *korner* postepeno je doživjela sekundarnu semantičku adaptaciju — u ovom slučaju proširenje značenja — i razvila nova značenja koja engleska riječ nema (to jest, 'područje iza linije gola' i 'dio igrališta blizu točke s koje se izvodi korner').

Premda ilustrativni primjeri za pojedine metodološke postupke i teoretske postavke autora potječu iz veoma različitih jezika (što knjizi daje bogatu aromu višejezičnosti, kao što i pristoji studiji koja se bavi međujezičnom razmjenom), glavnina konkretnih kontaktno-jezičnih pojava obrađena je na primjerima engleskoga i hrvatskog jezika, pa je pojava te knjige donijela i najpotpuniju i najsustavniju obradu engleskoga elementa u hrvatskom jeziku. (Danas je ona, naravno, nadmašena autorovom drugom knjigom, koju prikazujemo u nastavku.) Bogatstvo jezičnoga materijala — premda samo u jednom paru jezika, od kojih jedan pripada skupini 'malih' ili 'manje raširenih i poznatih' jezika — predstavlja vrlo vrijednu kvalitetu ove knjige. Njime se ne samo potvrđuje valjanost autorovih teoretskih tvrdnji za dva genetski i tipološki različita jezika, nego se i demonstrira statistički značaj (ili jednostavno masa) posuđenoga jezičnog materijala. Još jednu vrijednost ove knjige predstavlja veoma iscrpna bibliografija, koja navodi priloge na engleskom, francuskom, njemačkom i ruskom, kao i na hrvatskom ili srpskom, ukrajinskom, talijanskom, bugarskom i mađarskom jeziku. Mnogi od navedenih radova spominju se i u tekstu studije, kad se autor na njih poziva ili s njihovim autorima raspravlja. Konačno, indeks imena i pojmova svakako spada među najiscrpnije indekse u jednoj znanstvenoj publikaciji: izrađen kao kompjuterski ispis, on registrira svaku pojavu pojedinog imena ili naziva i iznosi preko stotinu stranica prilično sitnog tiska. Prednost je ovako bogatoga indeksa njegova potpunost, no njegova bi ekonomičnost za korisnika bila znatno unaprijeđena da su istaknutije navedene one stranice na kojima se pojedini naziv ne samo spominje nego i približe objašnjava ili definira.

Druga od ovdje prikazivanih knjiga, *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo — razvoj — značenje*, obrađuje pojavu, razvoj i značenje anglicizama kod nas. Knjiga je podijeljena na dva glavna dijela: prvi dio (oko jedne trećine ukupnoga teksta) predstavlja analizu anglicizama u hrvatskom jeziku, a drugi dio (oko dvije trećine teksta) sadrži rječnik anglicizama. Na kraju je abecedni popis svih anglicizama koji su u knjizi obrađeni, njihovih

varijantnih i izvedenih oblika (uvijek s uputom na natuknicu pod kojom se mogu naći razni oblici iste riječi).

I u tekstualnom dijelu i u rječniku, analiza polazi od engleske riječi koja je poslužila kao model za određeni anglicizam ili anglicizme; nakon toga se prati razvoj posuđenice u jeziku primaocu (to jest, njena adaptacija na fonološkoj i morfološkoj razini); na kraju se navodi značenje, ili značenja, engleske riječi preuzeto u procesu posuđivanja i njegova kasnija adaptacija u hrvatskom jeziku.

Organizacija i prezentacija analitičkih informacija u rječniku počiva na sistemu što ga je autor razvio za svoj najavljeni Etimološki rječnik anglicizama u evropskim jezicima, koji će sintetizirati rezultate njegova velikog projekta za proučavanje engleskog elementa u evropskim jezicima. Ovaj prvi rječnik poslužit će kao model za posebne rječnike ostalih dvadesetak jezika i za sintetski rječnik u kome će se svaka engleska posuđenica pratiti u svim jezicima obuhvaćenim ovim projektom. Autor je razradio standardne simbole (ili formule) za svaki pojedini aspekt posuđivanja i adaptacije anglicizama u različitim evropskim jezicima.

Svaka rječnička natuknica počinje s engleskom riječi koja je poslužila kao model za neki anglicizam. Nakon toga slijedi izgovor, oznaka vrste riječi i (gdje je to potrebno) rod, te navođenje semantičkih polja i/ili značenja što ih ta engleska riječ ima u *Webster's Third New International Dictionary* ili nekom drugom novijem rječniku većega opsega. Zatim se navodi hrvatski anglicizam, uz indikaciju o tome kako je stvoren (prema izgovoru engleske riječi, prema njenoj ortografiji, prema kombinaciji izgovora i ortografije, ili prema obliku toga anglicizma u jeziku posredniku). Posebnim odrednicama obilježen je tip adaptacije kroz koju je taj anglicizam prošao na fonološkoj razini (potpuna, djelomična ili slobodna transfonemizacija), na morfološkoj razini (nulta, djelomična ili potpuna transmorfemizacija), te na semantičkoj razini (nulta promjena značenja, suženje ili proširenje s obzirom na broj značenja i/ili semantičkih polja). Iza toga dolazi definicija anglicizma u jeziku primaocu i podatak o tome koja su od značenja i semantičkih polja navedenih u referentnom engleskom rječniku očuvana u anglicizmu. Posebnim odrednicama obilježene su primarna i sekundarna adaptacija, zatim eliptički anglicizmi i pseudoanglicizmi. Na kraju se navode različiti varijantni oblici pojedinog anglicizma, kao i njegove izvedenice, čime se potvrđuje tvorbeno produktivnost prihvaćenoga anglicizma. (Na primjer, engleski model *cable* daje u hrvatskom *kabel*, s varijantom *kabl*, koji pak služi kao osnova za veći broj izvedenica, kao što su *kabelski*, *kablovski*, *kablirati*, *kabliranje*, *kablar*, *kablarski*.) Za neke se anglicizme navode i uobičajene kolokacije u kojima se javljaju.

Ova je knjiga korisna dopuna one prve, teoretske studije i izvrsna demonstracija i egzemplifikacija metodoloških postupaka koji su tamo razrađeni; no istovremeno ona je i vrijedan inventarni popis i analiza anglicizama u hrvatskom jeziku. Uzete zajedno, ove dvije knjige predstavljaju važan doprinos lingvistici jezičnih dodira i daju opisni model za proučavanje jezičnog posuđivanja iz bilo kojega jezika u bilo koji drugi jezik.